

Dočekal, Mojmír

Mereologie českého aspektu a direkcionální předložky

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2007, vol. 56, iss. A55, pp. [219]-233

ISBN 978-80-210-4335-0

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100956>

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MOJMÍR DOČEKAL

MEREOLOGIE ČESKÉHO ASPEKTU A DIREKCIONÁLNÍ PŘEDLOŽKY

Markéta Ziková velmi pečlivě přečetla a opravila konečnou verzi tohoto článku. Pavel Caha mi pomohl pochopit fungování sémantiky direkcionálních předložek. Anonymní recenzentka tohoto článku přispěla zajímavými českými daty. Všem třem děkuji. Za všechny chyby a omyly jsem pochopitelně odpovědný jen já.

1. Úvod

Tradiční slavistické pojetí vidu vychází z toho, že se jedná o slovesnou kategorii (ať už je chápána jako kategorie gramatická nebo lexikální), která je vlastní každému slovanskému slovesu. Mluví se potom o slovesech dokonavých a slovesech nedokonavých. Příkladem slovesa nedokonavého je třeba sloveso *jít* a příkladem slovesa dokonavého je sloveso *přijít*. Šmilauer (1972:39) pak definuje rozdíl mezi takovými slovesy takto: „Rozdíl mezi obojími záleží v tom, jak děj vidíme: u nedokonavých si všímáme jen kvality děje, ne však jeho časového ohraničení; u dokonavých se naše pozornost soustřeďuje na jediný bod děje, ať už jde o děj skutečně okamžitý (*střelí, hodí, skočí*) neb o upření pozornosti k začátku děje (*vyběhl, rozplakal se*) neb ke konci děje (*doběhl, vyplakal se*), nebo že shrnujeme začátek i konec v jednotu (*proběhl se* = dlouho běžel, *proplakala* celou noc).“ S jistým zjednodušením lze tedy říci, že v takto pojatém konceptu aspektu je aspekt věci lexikální sémantiky slovesa, která se projevuje na jeho morfologii. V tomto článku bych rád ukázal, že takto pojaté chápání vidu je problematické, protože nebere v úvahu to, že morfém přidaný k slovesnému kmenu se stává součástí syntaktické struktury věty jako celku a jako takový se také podílí na kompozicionální syntaxi i sémantice celé věty.

V tomto článku se tedy soustředím na ty stránky aspektu, které jsou v syntaktickém nebo v sémantickém smyslu kompozicionální. Co mám přesně na mysli, lze názorně ukázat na následujících příkladech (viz Verkuyl, 1999:16):

- (1) a. Judith ate a sandwich. *terminativní*
 b. #Judith ate a sandwich for an hour.
 c. Judith ate a sandwich in an hour.
 d. Judita snědla sendvič za hodinu.
- (2) a. Judith ate sandwiches. *durativní*
 b. Judith ate sandwiches for an hour.
 c. ?Judith ate sandwiches in an hour.
 d. Judita jedla sendvič hodinu/?za hodinu.
- (3) a. Nobody ate a sandwich. *durativní*
 b. For an hour nobody ate a sandwich.
 c. ?In an hour nobody ate a sandwich.
 d. Nikdo nejedl sendvič hodinu/?za hodinu.
- (4) a. Judith disliked a sandwich. *durativní*
 b. Judith disliked a sandwich for an hour.
 c. ?Judith disliked a sandwich in an hour.
 d. Judita nenáviděla sendvič hodinu/?za hodinu.

Rozdíl mezi příkladem (1) a příkladem (2) spočívá v tom, že událost popsaná v příkladu (1) je popsána jako terminativní, tedy modifikovatelná adjunktem terminativního typu (*in an hour/za hodinu*), zatímco událost popsaná v příkladu (2) je popsána jako durativní a je modifikována durativní PP (*for an hour/hodinu*). Modifikovatelnost durativní/terminativní PP je pak dobrým testem toho, zda je daná věta telická nebo atelická. Pro jednoduchost zatím předpokládejme, že telicity odpovídá perfektivnosti a atelicity imperfektivnosti. Jak ukazuje následující příklad. Ponechávám prozatím stranou příklady telických imperfektiv typu *Petr píše tři články za rok*.

- (5) a. Petr jel^l do Brna hodinu/*za hodinu.
 b. Petr přijel^p do Brna *hodinu/za hodinu.

Příklad (1-a) a příklad (2-a) však především ukazují to, že v germánských jazycích je aspekt kategorií z části závislou na lexikální sémantice slovesa a z části na aspektuální kompozici slovesa a jeho přímého objektu. Jediný rozdíl mezi příkladem (1-a) a příkladem (2-a) je totiž rozdíl ve vlastnostech přímého objektu – v prvním případě jde o neurčitou NP a *sandwich*, zatímco v druhém příkladu o holou plurálovou NP *sandwiches*. Příklad (3-a) ukazuje na to, že stejný podíl na kompozicionalitě aspektu může mít v některých případech i subjekt. A příklad (4-a) pak na to, že aspekt je kompozicionální i vzhledem k lexikální sémantice slovesa, protože predikát *dislike* je stavové sloveso a jako takové nepodléhá tak lehce změnám telicity.

2. Elementární extenzionální mereologie

Pro popis sémantiky NP i sémantiky aspektu je vhodným nástrojem mereologie. Historicky je extenzionální mereologie spojena s polským logikem Stanislawem Lesniewskim. Klasickou monografií k mereologii je např. Simons (1987). Mereologie, se kterou budu pracovat v tomto článku, může být charakterizována například takto:

(6) $P = \langle U, \oplus, \leq, <, \otimes \rangle$ je extenzionální mereologie tehdy a jen tehdy, když:

a. 'U' je množina individuí, událostí a časů: $I \cup E \cup T \subset U$;

b. ' $\oplus$ ' je binární operace sumace, je to funkce z $U \times U$ do U .

Je idempotentní:

$$\forall x [x \oplus x = x]$$

komutativní

$$\forall x \forall y [x \oplus y = y \oplus x]$$

asociativní

$$\forall x \forall y \forall z [x \oplus (y \oplus z) = (x \oplus y) \oplus z]$$

c. ' $\leq$ ' je relace 'část':

$$\forall x \forall y \in U [x \leq y \leftrightarrow x \oplus y = y]$$

d. '<' je relace 'vlastní část':

$$\forall x \forall y \in U [x < y \leftrightarrow x \leq y \wedge x \neq y]$$

e. ' $\otimes$ ' je relace 'přesah':

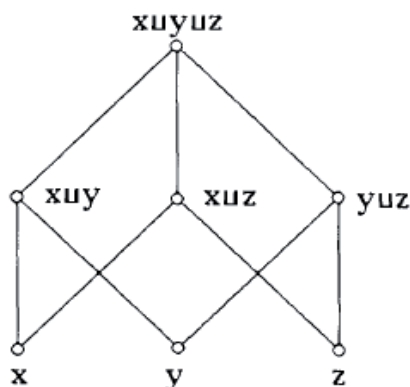
$$\forall x \forall y \forall z \in U [x \otimes y \leftrightarrow \exists z \in U [z \leq x \wedge z \leq y]]$$

f. princip zbytku:

$$\forall x \forall y \forall z \in U [x < y \rightarrow \exists z [-z \oplus x = y]]$$

P je algebraický polosvaz, která se skládá z univerza diskurzu U, binární operace sumace, relace části, relace vlastní části a relace přesahu. Kromě toho je ještě třeba zavést princip zbytku, který vylučuje modely, v nichž by nějaký objekt mohl mít jedinou vlastní část.

Ilustrací fungování mereologie může být například následující příklad. Představme si tři individua x, y a z. Extenzionální mereologická struktura, která vznikne z těchto tří individuí, může být zobrazena například jako Hasseův diagram (viz Krifka (1989:230)). Nejnižší body x, y a z zastupují zmíněná individua (mohou to být výrazy, ke kterým referují počitatelné NP jako je *Petr*, *Praha*, *toto auto*). Přímky, které spojují body x, y a z s horními body, ukazují, že spodní body jsou částmi horních bodů, takže suma $x \oplus y$ má jako své části individua x a y.

(7)

Operace vytvoření sumy dovoluje vytvořit plurálové individuum (např. *Petr a Karel*). To lze pak využít například při popisu nedistributivního významu výrokových spojek nebo při popisu významů plurálu v přirozeném jazyce:

- (8) a. Petr a Karel odnesli to piáno spolu.
 -/→ Petr odnesl to piáno a Karel odnesl to piáno.
 b. Oba muži odnesli to piáno spolu.

Z hlediska popisu sémantiky přirozeného jazyka je přínosné rozlišovat mezi kumulativními (homogenními) a kvantizovanými predikáty. Krifka (2001: 2) definuje tyto dvě třídy predikátů následovně:

- (9) Predikát P je kumulativní, iff
 (i) $\forall x,y[P(x) \wedge P(y) \rightarrow P(x \oplus y)]$
 (ii) $\square x,y[P(x) \wedge P(y) \wedge \neg x = y]$
- (10) Predikát P je kvantizovaný, iff $\forall x,y[P(x) \wedge P(y) \rightarrow \neg y < x]$

Podle této definice je tedy predikát kumulativní tehdy, platí-li o nějakém x a platí-li zároveň o nějakém y , pak nutně platí i o sumě x a y . Zároveň je kumulativní takový predikát, který platí zároveň alespoň o dvou individuích. Predikát je kvantizovaný tehdy, platí-li o nějakých dvou individuích x a y , pak y nesmí být částí x . Příkladem kumulativních nominálních predikátů jsou například hromadná a látková jména a holé plurály, protože je jistě pravda, že je-li x čaj a y také čaj, pak jejich suma zůstává čajem (podobně pro holé plurály: *jablka, kola, ...* a hromadná jména jako je *dav, dobytek, drůbež, ...*). Příkladem kvantizovaných nominálních predikátů jsou hromadná/látková jména ve spojení s měrovou funkcí (*litr čaje*) nebo plurály ve spojení s kvantifikátorem (*dvě jablka*), stejně tak jako počítatelná jména (*dům*), protože jistě platí, že je-li něco litrem čaje, pak žádná vlastní část tohoto individua není litrem čaje (a podobně pro ostatní příklady).

Jak je patrné z uvedených příkladů, lze z kumulativních predikátů vytvořit kvantizované predikáty přidáním měrové funkce: *čaj* (kumulativní) → *šálek čaje* (kvantizovaný). Měrová funkce nemůže být přidána k už kvantizovaným predikátům (**litr šálku čaje*).

Krifka (2001:2) definuje měrovou funkci takto:

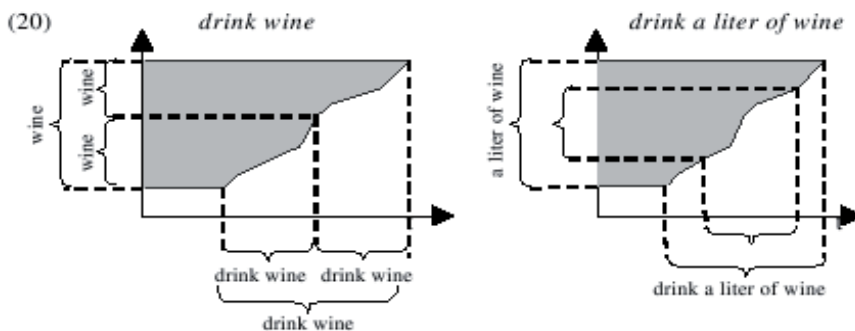
- (11) m je extenzivní měrová funkce pro parciální strukturu P , iff:
 a. m je aditivní : jestliže $\neg x \otimes y$, pak $m(x \oplus y) = m(x) \oplus m(y)$;
 b. m má vlastnost souměřitelnosti: je-li $m(x) > 0$ a $y < x$, pak $m(y) > 0$;

3. Kompozicionalita aspektu

Základem všech diskusí o kompozicionalitě aspektu je zkoumání vlivu objektových NP na aspekt VP, jak už bylo ukázáno v příkladech na začátku tohoto článku. Explicitních popisů existuje poměrně hodně, já zde přebírám Krifkovo řešení, které vychází z toho, že nominální kumulativní predikáty (hromadná, látková jména a holé plurály) jsou nejlépe definovatelné pomocí vlastností jejich sumace (suma takových predikátů zachovává aplikovatelnost predikátu). Oproti tomu kvantizované nominální predikáty jsou definovatelné jako takové, které nemají žádnou vlastní část, která by zachovávala aplikovatelnost původního predikátu. Ve verbální sféře pod kumulativní predikáty spadají ty predikáty, které se označují jako atelické. Je-li nějaká událost událostí popsanou slovesem *běžel* a jiná událost událost popsaná také predikátem *běžel*, pak jejich suma je také událostí, která spadá pod predikát *běžel*. Telické predikáty jsou pak charakterizovatelné jako kvantizované události – je-li nějaká událost popsána slovesem *doběhl*, pak žádná část této události nespadá pod predikát *doběhl*.

Rád bych zdůraznil jednu možná triviální, ale velmi důležitou věc. Dělení na telické/atelické procesy (potažmo na kvantizované nebo kumulativní predikáty) je čistě dělením jazykovým. Jakákoliv událost je popsatelná telickým i atelickým predikátem, nemá proto žádný smysl mluvit o telických/atelických událostech, ale pouze o telických/atelických predikátech.

Krifka pak vyděluje speciální třídu sloves, které nazývá inkrementální predikáty (incremental theme). Inkrementální predikáty jsou takové predikáty, které systematicky vyjadřují vztah mezi strukturou objektů a strukturou událostí. Prototypickým příkladem inkrementálního slovesa je sloveso *pít* ve spojitosti s inkrementálním tématem vyjádřeným NP *víno*. Věta *Petr pil víno* popisuje událost, ve které je každá část objektu (víno) mapována na událost (pití vína) a zároveň je každá část události mapována na část objektu. Názorně je to vidět na Krifkově (2001: příklad 20) schématu:

(12)

Anglická věta (13-a) je interpretována atelicky (jak je patrné z českého překladu pomocí imperfektivního slovesa), protože inkrementální objekt je homogenní (jde o látkové jméno), zatímco věta (13-b) je interpretována telicky (český překlad perfektním slovesem), protože extenzivní měrová funkce vyrobila z homogenního jmenného predikátu kvantizovaný jmenný predikát a tato kvantizovanost je přenesena i na verbum, což vede k telické interpretaci (sloveso je kvantizováno).

- (13) a. John drank wine.
Honza pil víno.
b. John drank a liter of wine.
Honza vypil litr vína.

Neinkrementální slovesa nedovolují tento přenos referenčních vlastností – predikát *buy* je neinkrementální, protože neexistuje homomorfismus mezi podudálostmi události nakupování a částmi objektu, který je nakupován. Věta (14-a) je tedy telická, stejně jako věta (14-b), protože neinkrementální objekt neovlivňuje verbální aspekt.

- (14) a. John bought wine.
Honza koupil víno.
b. John bought a liter of wine.
Honza koupil litr vína.

Lze tedy zobecnit, že v angličtině (a obecně i v germánských jazycích – viz citované Krifkovy práce) dochází u inkrementálních sloves k přenosu referenčních charakteristik z objektových NP na verbální doménu, což se projevuje změnou aspektových vlastností VP. Krifka (1992:49) sám poznamenává: „As the transfer of reference properties works in both directions, we should not be surprised to find the converse case as well, that is, a verbal predicate operator affecting the meaning of a nominal predicate“. S ohledem na slovanské jazyky činí Krifkova teorie (viz Krifka 1992: 50) následující predikce (přijmeme-li předpoklad, že slovanské jazyky by měly zachovávat všechny vlastnosti referenčního přenosu, jen tak činí v opačném směru – ze slovesa na objektovou NP):

1. Perfektivní predikáty jsou kvantizované (telické) a imperfektivní predikáty jsou kumulativní (atelické).
2. Perfektivní predikáty vynucují kvantizovanou interpretaci svých inkrementálních objektů.
3. Imperfektivní predikáty vynucují kumulativní interpretaci svých inkrementálních objektů.
4. NP ve slovanských jazycích jsou ambigné mezi interpretací jako definitní a ne-definitní NP.
5. V definitní interpretaci jsou látková, hromadná jména a holé plurály kvantizované.

6. V nedefinitní interpretaci jsou látková, hromadná jména a holé plurály kumulativní.
7. Singulární počítatelná jména jsou také ambigní mezi definitní a nedefinitní interpretací, ale v obou interpretacích jsou kvantizované.
8. Ve větách s perfektivním verbem je tedy inkrementální objekt (je-li to jméno látkové, hromadné nebo holý plurál) interpretován definitně.

Prototypickým příkladem, na kterém lze ukázat funkčnost Krifkovy teorie, jsou věty se slovesy označujícími konzumaci potravin. Filip(ová) (1999: 227) uvádí následující příklady:

- (15) a. Ivan vypil^P čaj.
       b. Ivan pil^I čaj.
 (16) a. Ivan snědl^P jablka.
       b. Ivan jedl^I jablka.

Věty s perfektivními slovesy v příkladech (15) a (16) popisují události tak, že byla pita/jedena jistá specifická kvantita čaje a jablek (v domně diskurzu) a dále, že se skončením dané události (která je popsána jako telická) byla tato specifická kvantita zcela vyčerpána touto událostí (konzumací).

Krifkova teorie je tedy dobře aplikovatelná i na češtinu. Zbývá samozřejmě hodně problémů, např. možnost kumulativních inkrementálních objektů u imperfektiv, což je s dosud předloženou teorií v rozporu:

- (17) a. Petr natrhal^P jablka.
       b. Petr natkal plátno.

To zřejmě souvisí s tím, že imperfektivnost je třeba chápat jako relaci část ve smyslu menší než nebo rovno (tzn. část může být i celkem), což souvisí se známou nepříznakovostí imperfektiv ve slovanských jazycích (na rozdíl od průběhového času v angličtině, který odpovídá spíš mereologické operaci vlastní část). Pro další výklad nejsou tyto komplikace důležité, proto se jim nebudu dále věnovat. Podrobnosti lze nalézt např. v práci Filip(ové) (1999).

4. Aspekt předložkových frází

V předchozích částech svého článku jsem se věnoval představení telicity ve verbální doméně. Zwarts (2005) zkoumá aplikovatelnost aspektu v předložkové doméně a podává klasifikaci telických a atelických PP. Zwarts klasicky rozděluje PP na lokativní (statické) a direkcionální (dynamické). Direkcionální předložky mohou být telické, atelické nebo ambigní mezi telickým a atelickým rozlišením.

Denotací direkcionalní PP je algebraicky strukturovaná množina vektorů (trajektorií), která je mapována na mereologii událostí.

Direkcionalní předložky mapují referenční objekt (komplement předložky, Ground) na množinu vektorů (cest), kde každá z těchto cest určuje potenciální změnu pozice lokalizovaného objektu (Figure). Například předložka *do* mapuje v PP *do domu* Ground *domu* na množinu vektorů, které končí uvnitř objektu dům. Jak ukazuje Zwarts (2005, příklad 4) mohou direkcionalní předložky změnit různým způsobem aspekt původně atelických sloves pohybu:

- (18) a. Alex walked onto the platform/out of the hotel in/*for ten minutes. *telické*
 b. Alex drove toward the mountains/along the river *in/for a day. *atelické*
 c. Alex ran around the lake/through the grass in/for one hour. *telické/*
atelické

Zwarts přesvědčivě ukazuje, že kritériem toho, zda daná PP je telická nebo atelická, je kumulativnost, kterou definuje takto ($\mathbf{p}$ a $\mathbf{q}$ jsou proměnné typu trajektorie, + znamená v definici (19) operaci sřetení, kde $\mathbf{q}$ začíná na konečném bodu $\mathbf{p}$):

- (19) Množina cest $\mathbf{X}$ je kumulativní, iff
 i. existují takové $\mathbf{p}, \mathbf{q} \in \mathbf{X}$, že existuje $\mathbf{p}+\mathbf{q}$;
 ii. pro všechny $\mathbf{p}, \mathbf{q} \in \mathbf{X}$, jestliže existuje $\mathbf{p}+\mathbf{q}$, pak $\mathbf{p}+\mathbf{q} \in \mathbf{X}$;

Atelické PP jsou kumulativní, zatímco telické PP jsou nekumulativní. To vysvětluje příklady (18-a) až (18-c). Věta (18-a) obsahuje cílovou/zdrojovou PP. Zwarts správně poznamenává, že definice cílové direkcionalní PP nemůže být příliš slabá, například definice (20) umožňuje čtyři možné interpretace schematicky reprezentované v příkladu (21) – plusy odpovídají těm místům, která jsou uvnitř domu, mínusy těm, která jsou mimo dům:

(20) $[[\text{do domu}]] = \{ \mathbf{p}: \mathbf{p}(1) \text{ je uvnitř domu} \}$

- (21) a. ++++++
 0 1
 b. -----+++++-----+++++
 0 1
 c. ++++++-----+++++
 0 1
 d. -----+++++
 0 1

Významu předložky *do* odpovídá jen schéma (21-d). Proto Zwarts (2005: 23) navrhuje následující definici pro význam direkcionalní směrové PP:

- (22) $[[\text{do domu}]] = \{ \mathbf{p} : \text{existuje interval } I \subset [0,1], \text{ který zahrnuje } 1 \text{ a který sestává ze všech indexů } i \in [0,1] \text{ pro které platí, že } \mathbf{p}(i) \text{ je uvnitř domu} \}$

Rozdíl mezi definicí (20) a (22) je především v tom, že definice (22) odpovídá intuitivnímu chápání předložky *do* jako maximálně dvoufázové trajektorie (sestavující z intervalu bodů, které jsou mimo Ground, a z intervalu bodů, které jsou uvnitř Ground). Z toho pak plyne i to, že na základě definice (22) je předložka *do* nekumulativní, a tedy telická. Představíme-li si (pro předložku *do*) sřetení dvou trajektorií $\mathbf{p}$ a $\mathbf{q}$, z nichž $\mathbf{q}$ začíná v konečném bodě $\mathbf{p}$, pak jistě jejich sřetení nespadá do množiny trajektorií definovaných jako dvoufázové trajektorie, které vedou dovnitř objektu Ground ($\mathbf{q}$ by totiž muselo začít v bodě, o němž platí, že je uvnitř objektu Ground, což je vyloučeno definicí (22)).

Obecně pak Zwarts (2005, definice (36)) tvrdí, že všechny zdrojové i cílové direkcionální PP jsou nekumulativní, a tedy telické:

- (23) $\{ \mathbf{p} : \text{there is an interval } I \subset [0,1] \text{ including ...}$
 ... 0 and consisting of all the $i \in [0,1]$ for which $\mathbf{p}(i)$ is at x } = $[[\text{from } x]]$
 ... 0 and consisting of all the $i \in [0,1]$ for which $\mathbf{p}(i)$ is on x } = $[[\text{off } x]]$
 ... 0 and consisting of all the $i \in [0,1]$ for which $\mathbf{p}(i)$ is in x } = $[[\text{out of } x]]$
 ... 1 and consisting of all the $i \in [0,1]$ for which $\mathbf{p}(i)$ is at x } = $[[\text{to } x]]$
 ... 1 and consisting of all the $i \in [0,1]$ for which $\mathbf{p}(i)$ is on x } = $[[\text{onto } x]]$
 ... 1 and consisting of all the $i \in [0,1]$ for which $\mathbf{p}(i)$ is in x } = $[[\text{into } x]]$

To potvrzují i testy durativními/terminativními temporálními adjunktami:

- (24) a. Lod' připlula do přístavu za hodinu/*hodinu.
 b. Lod' odplula z přístavu za hodinu/*hodinu.

Zdrojové i cílové direkcionální PP jsou gramatické jen s terminativními adjunktami a negramatické s durativními adjunktami. Zwarts v podstatě rozlišuje tři druhy direkcionálních P:

- (25) a. telické: to, into, onto, from, out of, off, away from, past, via;
 b. atelické: towards, along;
 c. (a)telické: across, around, down, over, through, up;

Směrové předložky (typ (25-c)) jsou aspektuálně ambigní, zatímco *towards* a *along* jsou jediné atelické direkcionální předložky, všechny ostatní direkcionální předložky jsou telické.

5. Asymetrie zdrojových a cílových modifikátorů

Matushansky (2002) ukazuje, že téměř všechny prefixy mají homofonní předložkové protějšky. To jistě platí o mnohých lexikálních (ve smyslu rozlišení na lexikální/superlexikální prefixy – viz Svenonius 2004) prefixech:

- (26) a. Podstrčil sklenici pod ruku.
 b. Petr došel do kanceláře.
 c. Petr odskočil od stolu.

Matushansky (2002:218) argumentuje ve prospěch identity prefixů a předložek i jejich fonologicky shodným chováním – oba typy výrazů podléhají v ruštině asimilaci znělosti: *izbežhat* stejně jako *iz doma* oproti *ispravit* 'stejně jako *iz posada*. České prefixy a předložky se chovají shodně: *podbízivý* stejně jako *pod barem* oproti *podpořit* stejně jako *pod paží*.

Rozdíly, které existují mezi prefixy a předložkami, podle Matushansk(é) plynou ze syntaktické konfigurace, ve které se ocitají – prefixy jsou připojeny ke slovesnému kmeni, zatímco předložky se připojují k DP nebo k CP. Z jejich rozdílné pozice ve struktuře pak vyplývá to, že: a) prefixy se mohou do určité míry kumulovat, předložky nikdy, b) prefixy nemohou být od kmene odděleny adjunktem, předložky ano, c) prefixy se mohou stát základem následné morfologické derivace, předložky ne.

Kategoriální identita prefixů a předložek dovoluje testovat některé predikce teorie na obou druzích výrazů. Ve slovanských jazycích se predikáty direkcionálního pohybu vyjadřují kombinací direkcionálního slovesa spojeného se zdrojovými a cílovými modifikátory. Těmito modifikátory jsou předložky a prefixy, případně adverbia. Filip(ová) (2003) tvrdí, že existuje silná asymetrie mezi zdrojovými a cílovými modifikátory, a to taková, že pouze cílové modifikátory způsobují telickou interpretaci direkcionálního pohybového predikátu, zatímco zdrojové modifikátory ne. Své tvrzení dokládá na následujících příkladech (gramatická hodnocení jsou podle Filip(ové) a já, jak je patrné z dalšího textu, se s nimi neztotožňuji):

- (27) a. Od-skočil^P **metr** od okna.
 b. Při-skočil^P ??**metr** k oknu.

- (28) a. Vy-táhl^P káru z příkopu.
 b. Po-vy-táhl^P káru z příkopu.

- (29) a. Do-táhl káru do příkopu.
 b. *Po-do-táhl káru do příkopu.

Filip(ová) vysvětluje negramatičnost příkladů (27-b) a (29-b) tím, že prefix *po-* a měrová fráze *metr* jsou zástupci extenzivní měrové funkce, která může být aplikována jen na homogenní (atelické) predikáty, což jsou podle Filip(ové) pouze ta pohybová slovesa, která jsou modifikována zdrojovými modifikátory. Jde tedy o omezení podobné tomu, které vysvětluje negramatičnost dvojnásobné kvantizace homogenní NP: **flaška pùllitru rumu*, protože extenzivní měrová funkce může být aplikována jen jednou, a to na homogenní predikát: *flaška rumu/pùllitr rumu*. Filip(ová) (2003, definice 29) pak rozdíl mezi cílovými a zdrojovými předložkami definuje takto:

(30) Telická asymetrie cílu a zdroje

Prostorová orientace direkcionálních modifikátorů determinuje status telicity výsledného predikátu. Zdrojové modifikátory tvoří atelické (homogenní) predikáty. Cílové modifikátory tvoří telické predikáty.

Filip(ová) ukazuje fungování asymetrie cíle a zdroje (ACZ) i na anglických datech (její příklad (28)):

- (31) a. John ran away from the car for ten minutes/(*)in ten minutes.
b. John ran to the car *for ten minutes/in ten minutes.

Tyto příklady mají ukazovat to, že ACZ platí nezávisle na jazyku a plyne ze sémantiky prostorových modifikátorů – *for ten minutes* může modifikovat jen homogenní (atelické) predikáty, zatímco *in ten minutes* může modifikovat jen kvantizované (telické) predikáty.

ACZ je samozřejmě v přímém rozporu se Zwartsovou teorií telicity cílových i zdrojových předložek. Existují již minimálně dvě studie, Gehrke (2005) a Arsenijević (2004), které z různých pozic zkoumají průkaznost ACZ. Ve zbývající části svého příspěvku představím problémy, které ACZ má, přestože ji zřejmě nelze zcela odmítnout.

Prvním problémem je spolehlivost dat. Jak na to upozorňuje Arsenijević (2004), příklady (31-a) a (31-b) nepředstavují minimální pár, protože *away from* není zdrojová předložka (z věty (31-a) neplyne, že John byl v bodě **p**(0) u auta), zatímco *to* je skutečně cílová předložka. Pokud nahradíme *away from* skutečně zdrojovou předložkou, změní se původní argument pro ateličnost zdrojové PP v přesný opak:

- (32) a. John ran from the car *for ten minutes/in ten minutes.
b. John ran to the car *for ten minutes/in ten minutes.

Příklad (32) ukazuje teličnost zdrojových i cílových předložek. Složená předložka *away from* je atelická, protože podle Zwartsova kritéria sřetením dvou

trajektorii *away from* dostaneme znovu trajektorii, která spadá pod denotaci *away from*, zatímco zdrojová nebo cílová předložka je vždy telická.

Problematická jsou i česká data. Všichni rodilí mluvčí češtiny, kterým jsem předložil data analogická k příkladům (27) – (29), shodně tvrdili, že jde o přijatelné příklady, a většinou ani nebyli schopni rozlišit větší nebo menší míru přijatelnosti. Důležité je ale zřejmě to, že u příkladů typu (33) je jediné možné čtení takové, kdy extenzivní měrová funkce modifikuje vzdálenost *Figure od Ground*, ne trajektorii pohybu. (33-a) má jediné možné čtení – loď se nachází míli od ostrova, stejně tak (33-b) má jediné čtení – Petr se nachází metr od okna. Trajektorie, kterou vykonali pohybem, je libovolná.

- (33) a. Loď připlula míli k ostrovu.
b. Petr přiskočil metr k oknu.

Naproti tomu (34-a) i (34-b) může být měrová funkce aplikována jak na trajektorii pohybu (loď se může nacházet *x* mil od ostrova, ale jistě urazila míli po trajektorii, která vede od ostrova; stejně tak Petr se může nacházet *x* metrů od okna, ale odskočil metr po trajektorii, která vede od okna), tak na vzdálenost *Figure od Ground* (loď se nachází míli od ostrova, Petr se nachází metr od okna). V prvním čtení jde o homogenní direkcionální PP, zatímco v druhém čtení o kvantizovanou direkcionální PP.

- (34) a. Loď odplula míli od ostrova.
b. Petr odskočil metr od okna.

Nicméně test pomocí *metr/mile* zřejmě neukazuje na to, že argument měrové funkce musí být homogenní, protože verbum i PP v následujícím příkladu jsou zcela jistě kvantizované, a přesto jsou obě věty zcela gramatické:

- (35) a. Loď odplula míli z přístavu.
b. Loď doplula míli do přístavu.

Navíc co do teličnosti má sloveso v české větě vždy skopus přes jakoukoliv PP. Sloveso *běžet* je jistě atelické, zatímco PP do *parku/z parku* je jistě telická. Výsledná teličnost je tedy určena slovesem, protože (36-a) i (36-b) jsou gramatické jen s durativní časovou modifikací.

- (36) a. Petr běžel do parku hodinu/*za hodinu.
b. Petr běžel z parku hodinu/*za hodinu.

Výsledkem je tedy atelická věta, i když PP je telická. Tento standardní test je totiž testem telicity, i když Filip(ová) tvrdí opak, tzn. že tento test testuje perfektivnost/neperfektivnost. To zřejmě ale nemůže být pravda, protože atelické per-

fektivní sloveso *uveze* dovoluje modifikaci durativním adverbíálem – viz příklad (37-a), zatímco (37-b) je standardním testem na perfektivnost. Jak si povšimla i anonymní recenzentka toho článku, příklad (37-a) by byl gramatický i s nedurativním adjunktem: *Tenhle výtah uveze za minutu 20 osob* nicméně tato věta se významově liší od příkladu (37-a), který je nutně interpretován jako schopnost výtahu k popisované činnosti; právě tento sémantický rozdíl je zřejmě příčinou atelické interpretace příkladu (37-a). To ovšem nic nemění na tom, že příklad (37-a) ukazuje atelickou interpretaci perfektiva, což pak ukazuje nemožnost ztožnění (a)telicity s (im)perfektivností

- (37) a. *Tenhle výtah uveze minutu i 20 osob.*
 b. **Výtah bude uvést 20 osob.*

Problém je, jak zajistit to, aby test durativním/terminativním adverbíálem testoval jen status teličnosti/neteličnosti PP, protože sloveso má skopus téměř vždy přes PP – viz příklad (36), takže v příkladu (38) testujeme telicitu celé VP, a ne telicitu PP.

- (38) a. *Loď připlula k ostrovu za hodinu/*hodinu.*
 b. *Loď odplula od ostrova za hodinu/*hodinu.*

Jediným případem, kdy je zřejmě možné testovat přímo telicitu/netelicitu PP je specifická třída imperfektivních sloves, které tvoří tzv. (ne)determinované varianty. Kopečný (1962: 109) řadí mezi determinovaná slovesa tyto české predikáty: *jít, jet, nést, vést, vézt, hnát, letět, běžet, táhnout, vléct* a mezi nedeterminovaná následující slovesa: *chodit, jezdit, nosit, vodit, vozit, honit, lézat, běhat, tahat, vláčet*. O determinovaných slovesech tvrdí, že u nich musí být udán cíl děje O nedeterminovaných slovesech pak tvrdí, že musí jít o slovesa iterativní, ale odlišná od klasických iterativ tím, že jejich přezens může popisovat probíhající děj, zatímco toto u pravých iterativ není možné.

Kopečného postřeh o iterativnost je zřejmě na správné stopě, protože z věty (39-a) jistě nutně plyne, že Petr vykonal alespoň jednu cestu do Prahy a zpátky. Z toho pohledu je tedy mereologie determinovaného slovesa komplexní a skládá se z atomů jeho nedeterminovaného protějšku. Z toho plyne, že determinované sloveso je kvantizované, což je vidět z příkladu (39-b)

- (39) a. *Petr jezdil do Prahy.*
 b. *Petr jezdil do Prahy za hodinu/?hodinu.*

Pozoruhodné ovšem je, že (39-a) má význam, který neodpovídá jeho mereologickému složení z jednotlivých nedeterminovaných atomů, protože pak by z věty (39-a) neplynulo to, že Petr nutně do Prahy dorazil. Problematika determinovaných/nedeterminovaných sloves přesahuje rozsah tohoto článku, podrobnou diskuzi lze najít v práci Piñón (1997).

Ovšem Kopečného poznámka o nutném cíli děje u determinovaných sloves je zřejmě zcela mylná, jak ukazuje následující příklad, kde lze determinované sloveso užít zcela bez cíle děje nebo s atelickou PP *kolem jezera*:

- (40) a. Petr běžel.
b. Petr jel kolem jezera.

Nicméně nedeterminovaná slovesa představují dobrý test, jak ukázat telicitu zdrojových i cílových PP. S atelickými PP tvoří nedeterminovaná slovesa atelickou VP – viz příklad (41), zatímco s direkcionalními předložkami zdrojového i cílového typu tvoří telickou VP – viz příklad (42). Jak si povšimla i anonymní recenzentka tohoto článku, příklad (42) by byl gramatický i s durativním adjunktem. To je sice pravda, ale negramatičnost (42) s durativním adjunktem je negramatičností za určité interpretace – větu *Petr běhal do knihovny hodinu* není možné interpretovat tak, že *hodina* poměřuje časovou délku jednoho běhu do knihovny – poměřuje pouze trvání celé události, což je interpretace, která není pro zkoumaný kontrast důležitá. Gramatičnost příkladu (42) s terminativním adjunktem je zřejmě důsledkem toho, že rozdíl mezi determinovanými a nedeterminovanými slovesy je ortogonální k rozdílu perfektivnost/nepřekřektivnost; srov. Kopečný (1972:109) dodává: „Obě tyto korelativní skupinky sloves jsou zbylou neparadigmatickou oázou staršího, předvidového protikladu determinovanosti-nedeterminovanosti“.

(41) Petr běhal podél/kolem řeky hodinu/*za hodinu.

- (42) a. Petr běhal do knihovny za hodinu/*hodinu.
b. Petr běhal z knihovny za hodinu/*hodinu.

6. Závěr

Jedině s direkcionalní PP mají nedeterminovaná slovesa telické čtení. To je možné díky tomu, že u těchto sloves není aspekt gramatikalizován, takže nedochází k jinak nutnému transferu mereologických charakteristik ze slovesa na komplement (v tomto případě trajektorii, která je popsána předložkovými frázemi), což je jinak v češtině nutný proces (oproti germánským jazykům, kde referenční transfer běží opačným směrem – z mereologie objektu na mereologii slovesa). U nedeterminovaných sloves dochází ke změně na telický aspekt vlivem direkcionalních cílových i zdrojových PP. Naopak homogenní aspekt je výsledkem kombinace nedeterminovaných sloves s atelickými PP. Výsledkem je pak potvrzení Zwartsova zařazení cílových i zdrojových direkcionalních předložek mezi telické výrazy a další důkaz proti asymetrii cílových a zdrojových předložek.

LITERATURA

- ARSENJEVIĆ, B.: *Slavic verb prefixes are resultative*. Rkp. Universiteit Leiden 2004.
- FILIP(OVÁ), H.: *Aspect, Eventuality Types and Nominal Reference*. New York: Garland Publications 1999.
- FILIP(OVÁ), H.: Prefixes and the delimitation of events. *Journal of Slavic Linguistics*, 11.1, 2003, s. 55–101.
- GEHRKE, B.: *The prepositional aspect of Slavic prefixes and the goal-source asymmetry*. Rkp. Universiteit Utrecht 2005.
- KOPEČNÝ, F.: *Základy české skladby*. Praha: SPN 1962.
- KRIFKA, M.: *Nominalreferenz und Zeitkonstitution. Zur Semantik von Massentermen, Pluraltermen und Aspektklassen*. Muenchen: Wilhelm Fink 1989.
- KRIFKA, M.: 1992, Thematic relations as links between nominal reference and temporal constitution. In I. A. Sag & A. Szabolcsi (Eds.): *Lexical Matters*, Stanford: CSLI 1992, s. 29–53.
- KRIFKA, M.: *The mereological approach to aspectual composition*, Rkp. Humboldt University in Berlin 2001.
- MATUSHANSKY, O.: On formal identity of Russian prefixes and prepositions. In A. Csirmaz et al. (Eds.): *Phonological Answers (and their corresponding questions)*, Cambridge, MA: MIT Working Papers in Linguistics 2002, s. 217–253.
- PIŃÓN, C.: Verbs of Motion in Polish, I: Parts and Processes. In U. Junghanns & G. Zybatow (Eds.): *Formale Slavistik*, Frankfurt am Main: Vervuert 1997, s. 467–489.
- SIMONS, P.: *Parts. A Study in Ontology*. Oxford: Clarendon Press 1987.
- SVENONIUS, P.: Slavic prefixes inside and outside VP. *Nordlyd*, 32, 2004, s. 205–253.
- ŠMILAUER, V.: *Nauka o českém jazyku*. Praha, SPN 1972.
- VERKUYL, H.: *Aspectual issues. Studies on time and quantity*. Stanford, Ca.: CSLI 1999.
- ZWARTS, J.: Prepositional Aspect and the Algebra of Paths. *Linguistics and Philosophy* 2005, v tisku.

DIRECTIONAL PREPOSITIONS AND MERELOGY OF CZECH ASPECT

In this article I look into the aspect composition in Czech. I present Krifka's lattice framework which is enough robust to solve many puzzles which stem from interactions between verb and its arguments. I show how Krifka's framework amended with some new insights to preposition meaning can help us to disentangle some strange facts about Czech directional prepositions.

Mojmír Dočekal
Ústav jazykovědy a baltistiky
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: docekal@phil.muni.cz

